

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ПРО СТРАТЕГІЇ ЖИТТЯ У «ЧЕТВЕРТОМУ СВІТІ»¹

Скільки світів налічував Григорій Сковорода? Перед тим, як перейти до висвітлення винесеного у заголовок питання, слід, внаслідок застарілого невірною обмеження вчення Г. Сковорода лише трьома світами, дати відповідь на питання цього підпункту. Це необхідно зробити передусім тому, що, попри неодноразові публікації із спростуванням цієї добре законсервованої помилкової думки, вона повторюється від публікації до публікації, від статті до статті [8]. Такими застиглими у часі рисами, без звернення до першоджерела, наділяють у нашій філософії Платона та Аристотеля, Берклі та Канта.

Приміром, виклад філософії Платона зводять лише до вчення про ейдоси, що поділяє реальність на два світи, тоді як вони є останнім етапом еманации надсвітового «Одного» через Благо, Нус, Числа, Розум, Бога-деміурга, окремих богів тощо, і згадка про ейдоси поза цим контекстом є просто спрощенням до примітивізму вчення Платона та неоплатонізму, котрий налічує більше ніж дві тисячі років.

До багатьох екзаменаційних питань та енциклопедичних статей входить матеріал під назвою «Вчення Аристотеля про чотири причини», тоді як насправді він налічував їх не чотири, а, принаймні, тридцять чотири [7].

Дж. Берклі філософські плітки приписують думку, за якою він начебто заперечував існування об'єктивних речей [5], хоча для виправлення такого помилкового тлумачення вистачило б однієї його цитати про те, що він аж ніяк не сумнівається у тому, що матеріальні речі, які він може побачити, почути, торкнутися тощо, реально існують. Єдина річ, існування якої я заперечую, писав він, це та, яку філософи звать матерією або тілесною субстанцією.

І це насправді так. Як реально не існує дерева як такого поряд з окремими деревами, так не існує ніякої матерії десь поруч з матеріальними речами. Дерево взагалі – це загальне поняття, а матерія взагалі – це найширше поняття. Зрозуміло, що поняття в об'єктивному вигляді не існують, якщо тільки не ставати на позицію Платона або реалізму Середніх

¹ Доповідь зроблено у розвиток та популяризацію ідей, висловлених у: Кирилюк О. С. Універсалія безсмертя у дискурсі Долі: Г. Сковорода, О. Пушкін, Т. Шевченко, Л. Толстой, М. Кириєнко-Волошин – До 200-річчя Т. Г. Шевченка – ЦГО НАН України. Од. філія – Південний наук. центр НАН України – Од. обл. орг. Тов. «Знання» України ; автореф. книги рос. ; резюме англ.; бібліогр. за розд. напр. книги – Одеса: ЦГО НАНУ, 2014 – 280 с. – Універсалії культури і семіотика дискурсу (Серія).

віків. Хто це заперечує, нехай розповість, як вона, матерія сама по собі, виглядає.

І. Канта здавна записали в агностики, перекутивши його вчення про річ-саму-по-собі та річ-для-нас. Особливо постаралися у цьому плані Ф. Енгельс та його епігон В. Ленін. Але коли ми говоримо, що той, хто твердив, що можна тільки здогадуватися, скільки дивних відкриттів нам ще принесе наука, заперечував пізнання світу, то це не просто суперечить істині, це межує з абсурдом та невіглаством [6].

Те ж саме стосується й заяложеного повторення того, що Григорій Сковорода вчив про три світи. Здавалося, що є простішого – не повторювати цю спрощену версію викладу вчення нашого мудреця, а звернутися не до одного, де йдеться саме про три світи, а до всіх текстів самого любомудра, або хоча б задуматися, від якого світу тікав Сковорода і який його ловив та не спіймав. Зрозуміло, що він біг не від Макросвіту, не від себе як Мікросвіту і, тим більше, не від Символічного Світу Біблії. Тоді від якого саме?

Перед тим, як дати відповідь на це запитання, необхідно сказати, що, строго кажучи, Григорій Сковорода був, якщо можна так сказати, «полімондіалістом», тобто, він дотримувався ідеї про множинність світів. Це стає ясним з його вказівки на те, що «Мір» «составлен из безчисленных Мір Міров». Світи у Григорія Сковороди подвоюються у діахронії, через їхню трансформацію (окрім світу Біблії), та у синхронії, через наявність у трьох з них (окрім Четвертого світу) невидимої натури. Думку про подвоєння світів у першому значенні Сковорода успадкував від Оригена, а ідею множинності світів у синхронії – від Епікура, але не тільки як одночасне співіснування багатьох фізичних світів, а як актуальну подвійність кожного з них через притаманну їм бінарну, видимо-невидиму натуру, в чому видно добре засвоєну ним філософію Платона з його двома світами – світом ідей та світом речей.

У такому відтворенні Г. Сковородою полімондіального вчення видно вплив не тільки давніх філософів, але й його недавніх сучасників – Джордано Бруно з його вченням про незчисленну множинність фізичних світів і Г. Ляйбниця з його теорією про «безщетныя» монади як окремі світи. Наш світ, пише український філософ – це «дом вечного», що складений з «безщетных садов-вертоградов» [18, с. 737]. У кожній яблуні нашого світу містяться «безчисленные садов миллионы, дерзаю сказать: и безчисленные Міры» [17, с. 480]. Паралель с «Монадологією» (пункт 67) Г. Ляйбниця тут очевидна, адже той писав, що «всяку частину матерії можна уявити на зразок саду, повного рослин, і ставка, повного риб. Але кожна гілка рослини, кожен член тварини, кожна крапля його соків є знову таким же садом або таким же ставком».

Таким чином, усього світів Григорій Сковорода (якщо не брати до уваги концепцію множинності світів) налічував мінімум десять – чотири реальних світи (Макрокосм, людський «мірок», світ Біблії та Четвертий світ (4), їхні двійники у невидимій натурі (для 3-х світів), та їхні трансформації через перетворення у часі (теж для 3-х світів).

Вводячи у науковий обіг принципово нову, доповнену Четвертим світом інтерпретацію свовородинівського вчення про кількість світів, для мене було важливо, щоб ця інтерпретація ґрунтувалась не на якійсь реконструкції або герменевтичному тлумаченні текстів філософа, а на його власних викладках, тому що іноді можна почути такі варіанти розуміння того світу, котрий ловив мудреця, котрі не мають ніяких відповідностей в оригінальних текстах мислителя.

Четвертий «Мір» – це світ низьких людських пристрастей. Звертаючись до даного питання, у першу чергу слід відмітити вкрай негативну оцінку, що дає цьому світові Григорій Сковорода. Четвертий світ – це «мір блядословный», «удица, всех уловляющая», «ключ всем врата адова отверзающей», «соблазнь всем путь на небеса оскорбляющая», «украшенная гробница Царская», «полна мертвых костей и праха», «прелщание старых, младые и дети» [16, с. 832], «море потопляющихся», «страна моровая», «язва прокаженных», «ограда лютых львов», «острог плененных», «торжище блудников», «удица сластолюбна», «пещь», що розпалює «похоти», «пир беснующихся та пьяно-сумозбродных» сліпців» [15, с. 910].

Бажання втекти від такого світу виникло у Григорія Сковороди тоді, коли він усвідомив, що у чудовому, Богом створеному світі, як наслідок гріховних вчинків людей та з їхньої власної недоброї волі виникає ще один світ, *світ людської спільноти*, сповнений жагою до багатства і влади, насичений безчестям та хтивістю. Він за визначенням не може бути створінням Божим, бо Бог зла не робить – все, що є поганим у людях та світі є таким з відсутності в них Божого добра. Тому від того, що Г. Сковорода в одному з діалогів («Потоп Зміїн») виокремив лише три світи, ми не повинні ігнорувати фактичне впровадження ним транквіліонова поняття «злосливого світу» в іншій праці («Брань архистратига Михаила со Сатаною о сем: Легко быть Благим») у межах поняття «богомерзской троицы» – «сатаны, плоті» та, власне, «міру» [16, с. 832]. Вочевидь, у Григорія Сковороди тут мова йде про той самий світ поєднання злих людей з дияволом, про який говорив Кирило Транквіліон-Ставровецький як про один з чотирьох своїх світів.

Без сумніву, це й є той самий світ, котрий «ловив», але «не спіймав» народного українського мудреця. Ним є світ людей, до якого як звичайна людина належав Григорій Сковорода. Але попри цю незаперечну приналежність з причини ясного усвідомлення ним потворної сутності

такого світу, наш мудрець інтенсивно шукав у собі духовні сили задля того, щоб не потрапити у липке павутиння його зваб.

Що цей «мір» визнається у першу чергу соціумом, видно з вживання Г. Сковородою його визначень через особливі риси людей, котрі цей світ складають. Він визначає, що це є світ «потопляющихся», «прокаженных», «львов», «пленных», «блудников», «слепців» тощо [15, с. 910]. Тобто, такий світ є, по суті, соціальним світом, надіндивідуальною об'єктивною сукупністю людей, світом у значенні «світське», але не як антоніму терміну «клерикальне», а у сенсі, який ми вкладаємо в це слово, наприклад, у вислові «вищий світ», «дама світу» тощо. Тобто, йдеться про світ людини, взятої в її родовому, суспільно-громадському аспекті, що деяким чином відповідає відомому вислову «Світ – це світ людини».

Разом з тим Четвертий світ приваблює людей, через що він є світом «прелщення». Усі ті порочні риси світу, на котрі вказує філософ, небезпечні тим, що вони, як магніт залізо, притягують до себе людей, приваблюють їх так, як жіноча удиця – чоловіків, обіцяючи їм спочатку, як писав З. Фройд, приголомшливу насолоду, надмірна тяга до якої через сластолюбство веде до перелюбства і, кінець-кінцем, доводить слабодухих людей до тілесного «болезнія» та гіркоти душевного спустошення. Четвертий світ має всі риси наркотика – вслід за блаженним станом неодмінно настає душевна деградація та тілесний розпад.

Тепер постає питання, у який спосіб подібний світ уловлює людей? Для образного відтворення ситуації безвиході та неволі, у яку попадає людина, що увійшла у цей світ, Григорій Сковорода використовує «емблематичні символи» риболовних неводів, силків для птиць та павутиння для мух. Як спокушує нас плоть та Сатана, так і «мір» розставляє всюди свої тенета, в'яжучи «прелести, аки птенцы в сети» [16, с. 832]. У цих берках, липучих мережах світу ми «заплутываемся, как кровожажная муха, в пагубную паучину плотских дум подло ползающего сердца нашего, падаем в сеть и мрежу нечистых уст наших, погрязаем, как олово, в потопе лстиваго языка, погибаем вечно в священнейшем сем лабиринте, не достойны вкусить сладчайшія оныя Пасхи» [14, с. 436].

Утягуючись у вир тілесних пристрастей, люди, втрачаючи можливість вільного руху, прилипають до розставлених цим світом глейких сітей, не в силах вирватися з їхніх спокусливих тяг. «Плоть! мір! – скликує з цього приводу Г. Сковорода, – о насытый аде! Все тебе яд, всем ты яде! День, ночь челюстями зеваеш. Все без взгляду поглощаеш. Кто избежит сети?»

Проте уникнути тенет цього світу можна. Як істинний мудрець, Григорій Сковорода любить людей і не бажає їм поганого попри їхні недобрі риси. Тому він розповідає нам, як можна уникнути попадання у сіті цього світу, як не зловитися на гачок спокус, як взагалі слід будувати

відносини зі світом «соблазна» і «прелщення» тим, хто усвідомлює його гріховність, але сам не хоче ставати грішником.

Три варіанти стосунків людини з Четвертим Міром. Людина, приходячи у світ, застає його таким, яким він є. Той світ, якого біг Григорій Сковорода, є світом, як видно з тих епітетів, котрими наділяв його філософ, світом недобрих людей. Відповідно, з цього виникає проблема – як людині, що не бажає бути недоброю, вибудовувати свої стосунки з таким світом?

Пріоритет того варіанту цих стосунків, котрого вибере людина, зрештою, залежить не від цього світу, а від самої неї. Одна людина може обрати цілком конформістський шлях і, не прагнучи докладати хоча б малих зусиль з протистоянню цьому світові, пливе за течією, котра, зрештою, рано чи пізно утягує цю людину у каламутний вир сплундрованого «Міру». Інша людина вважає, що тимчасові переваги та зручності, що їх можна легко отримати в обмін на прийняття норм цього поганого світу, не йдуть у ніяке порівняння з тими мстивими наслідками, які після малодушного вчинку, неадекватної поведінки чи дотримання поганих життєвих принципів починають гнатися за цією людиною та неодмінно з часом її наздоганяють.

Таким чином, у стосунках з Четвертим світом людина може обрати наступні їхні варіанти. По-перше, людина може прийняти цей світ таким як він є, та, виправдовуючи себе («З вовками жити – як вовки вити»), говорити, що не ми придумали всі ті погани «норми», за якими живуть люди. Тому вона, цілком погоджуючись на «правила гри», згідна стати так само злою, хтивою, жадною, брехливою особою, як і всі інші в цьому світі.

Другий варіант ставлення до світу ґрунтується на бажанні відкинути цей світ «прелщення» шляхом його залишення з метою позбавивлення себе від усіх його проблем через чернецтво, усамітнення, відлюдництво, мізантропію, наркоманію чи алкоголізм тощо. Іншими словами – немає контактів з цим поганим світом – немає й проблем, що виникають при входженні у нього. Це, по суті, своєрідне соціальне самогубство, коли людина, заперечуючи світ, заперечує й себе у своїй родовій, соціальній сутності, чи, скоріше, зводить свою соціальну сутність до маленького вузького побутового «мірка». Крайнім проявом даного типу ставлення до Четвертого світу людей є самогубство фізичне.

Щоб не коїлось у цьому страшному світі, подібна людина ухиляється не тільки від втручання в якісь негативні процеси, що в цьому світі відбуваються, щоб їх виправити, вона утримується навіть від оціночних суджень про них, знову-таки посилаючись на заяложені сентенції «Ми люди маленькі», «Про это знает Бог и барин». Таку вертляву позицію демонструють деякі громадяни України, відповідаючи на питання «Чий Крим?». Приміром, український боксер Усик спочатку говорив, що Крим є

українським, потім – що Крим «кримський», кримчан, а потім – що він є «Божим».

Деякі наші громадяни, маючи якісь інтереси в РФ, але не бажаючи отримати звинувачень у сепаратизмі та підтримці окупантів твердять, що півострів по закону український, але де факто – російський тощо. Це все одне, що говорити, що вкрадена річ де факто належить крадію, а де юре – законному власнику. Право власності на поцуплену річ у злодія не настає ні де факто, ні де юре, навіть за умов незаконного заволодіння нею, інакше він як «фактичний» власник речі не відповідав би за цей злочин і не відбував би покарання, як відповідає зараз втратою вже ста мільярдів доларів доходів через санкції Російська Федерація, котрій у майбутньому ще й буде треба виплачувати Україні величезну контрибуцію за вкрадене у Криму майно та за інші збитки, наприклад, за викрадений Луганський патронний завод та затоплені шахти.

Третій тип стосунків з Четвертим світом щодо вказаних вище є діаметрально протилежним. Він полягає не у пасивному пристосуванні до цього світу та не у залишенні його через самозаперечення, а в активних спробах змінити цей світ шляхом зміни на краще самої себе задля зміни «злосливого» світу на «добрий». Оскільки світ людей – це самі люди, то подібна радикальна трансформація поганого світу відбуватиметься шляхом само-вольної, з власної волі, переміни на краще більшої частини тих людей, які перебувають у цьому світі, коли кожна з них має починати позитивне перетворення цього світу перш за все з власного перетворення.

Проте, історичний досвід показує, що всі спроби знайти способи покращання людини як в теоріях, так і в реальних проектах їхнього втілення у життя зазнавали невдачі. Людину прагнули виховати у відповідності до принципу калокагатії (ідеальне єднання фізичної краси та духовної досконалості) у Давній Греції, або зростити «правильну» людину на підставі переконання, що вона від природи не є ані поганою, ані доброю, і що такою її роблять ті чи інші «написи» на ній як на «чистій дошці» в європейському Просвітництві, і що треба лише просвітити людей, темно необізнаних, як «кроху» Володимира Маяковського, щоб вони знали, «что такое хорошо, что такое – плохо».

Дані принципи виховання отримали розвиток в європейській класичній педагогіці, де ставилось завдання виховання всебічно розвинутої особистості, підхоплене гуманістичним, раннім марксизмом і хворобливо-садистські перекручене у «перевиховних» концтаборах ГУЛАГу, а також сучасних КНР та КНДР, цілком за гаслом знищеного його ж власною системою видного більшовика: «Мы железным кулаком загоним людей к счастью». Усі ці спроби щоразу розбивались об сталість людських пороків. Не в останню чергу це викликано тим, що «вихователь», котрий мав би бути «сам вихований» (Карл Маркс), часто насправді був ще гіршим за тих, кого

він мав би змінити на краще. Невдачею закінчилися й спроби реалізації на практиці утопічних, як виявилось, проектів, зокрема, у комунах-колоніях.

Вимога, за якою декларант етичних ідеалів повинен сам, особисто, їх дотримуватись (Ніколо Аббаньяно), фактично ніколи не виконувалась. Більш того, деякі церкви, наприклад, Російська православна церква прямо апологує тих своїх священників, котрі живуть у пороках – перелюбствують [2], і не тільки з особами протилежної статі [4], займаються червоугодництвом, пиячать, та ще й сідають за кермо [3], прилюдно співають у храмі гімн кримінального світу «Мурка» [12]. У багатьох країнах світу, включно з Україною та Росією, стали відомі факти педофілії священників [13].

І цих «святих» отців, котрі мали бути для пастви моральним зразком, однак живуть не Заповітом Божим, ця церква виправдовує тим, що, попри всі свої пороки, вони все ж таки доносять Благодать Божу до мирян, стверджуючи, зокрема, що навіть якщо священник грішний, недостойний, благодать, яка йому в Таїнстві хіротонії дана, дозволяє здійснювати церковні таїнства. Поки Господь цього священника з Церкви не вилучить, Він через нього все-таки буде давати людям благодать. Люди-то не винні, що священник такий. А у Бога несправедливості немає [10].

Але чому можуть навчити паству такі «пастирі»? І чи цій Церкві все одно, хто несе Слово Боже у народ – грішник смертного гріха, який гарантовано заслуговує на Пекло, чи праведник? Грішник, який проповідує праведне життя – це чистий оксюморон. Та і як може вчиняти у таких випадках Церква, діяльність котрої після попередніх жорстоких вбивств тисяч її священнослужителів тільки за їхній релігійний сан була відновлена в СРСР під контролем радянської таємної політичної поліції, а деякі її вищі церковні ієрархи обґрунтовано звинувачуються у тому, що вони цією поліцією завербовані як секретні агенти, і суди це підтверджують [1].

Допомогу в тому, як, живучі в світі «прелщенія», уникнути його сітей, надає набір життєвих стратегій, імпліцитно сформульованих Григорієм Сковородою, котрий, сам перебуваючи у третьому типі відношення до Четвертого світу, добре розумів, що більшість людей не має таких, як у нього самого, здібностей уникати його тенет. Тому він, як мудрець, не тільки прагнув показати, як уникнути спокус цього світу, але й вивів, що людина має робити, якщо вона вже як «кровожаждающая муха» прилипла до його «павутиння». Звертаючись до тих людей, котрі ніяк не збираються приймати правила розбещеного «міру» (заперечуючи перший варіант відносин «людина – «Мір людей»), але, тим не менш, не відчують у собі сил боротися з ним та перероблювати його (другий з окреслених вище варіантів ставлення до «міру» як ухиляння від нього у той чи інший спосіб), український любомудр запропонував їм декілька можливих стратегій життя

як всередині, так і осторонь цього розтлінного Четвертого світу. Розглянемо їх детальніше.

Не йдіть у Четвертий світ, не виходьте на човнику в крижане море. Злосливий Четвертий світ становить собою вкрай небезпечне середовище. Григорій Сковорода порівнює його із загрозливим морем взимку, коли падіння з човника у це моря однозначно веде до загибелі людини. В образі човника тут представлений свій власний «мірок» окремої людини, який є певним «острівцем безпеки» серед бурхливих крижаних хвиль страхітливого моря – Четвертого світу. У цьому човнику деякий час можна перечікувати, поки даний світ якимось зміниться на краще.

Проте цей човник є ненадійним, він може не витримати ударів бундючних хвиль та затонути. Тому філософ радить взагалі не виходити у таке море – тобто, не поринати у світ сплюндрованих людських стосунків – адже навіть за умови, коли людина сповнена багатьох достоїнств, логіка відношень з порочними людьми може примусити й цю добродішну людину вчиняти з ними (нехай у відповідь) погано, а це поставить її на один рівень з мерзотниками і урівняє її з ними. Через це Сковорода радить триматися пристані, тобто, не встановлювати, говорячи сучасною мовою, комунікативних стосунків зі спільнотою, що населяє Четвертий світ.

Щоправда, досвід такого плавання у зимному морі, іншими словами, досвід спілкування з цими поганими людьми, може допомогти уникнути небезпек. Таке уникнення можна порівняти з відомим правилом навчання певним навичкам на кшталт «Роби як я», але з протилежним знаком. Ось чому перед тим, як зважитися на такий крок, варто, «доки не звідав ще ти всіх небезпек цього моря», не плавав раптом в тумані, «злигодні інших людей» візьми «в науку собі» і «Не роби, як вони», натомість «пристані міцно тримайся, доки Христос тебе учить» [21, с. 1110] – пише мудрець.

Допоки цей шалений світ не змінився на краще, не слід вступити з ним у стосунки, хоча утриматись від цього не так вже й легко, адже «вабить диявол у море навіть обачного мужа». Філософ застерігає від плавання вночі та взимку, тобто, коли на необережну людину, що «квапливо довірилась морю оцьому мирському», чатують біди, «хисткий стан» у житті. Треба знати й те, що тих, хто все ж таки вирішив відпливти у нічну зимну темряву, тобто, поринути у світ «суети суетствій» [19, с. 790], «в хвилях відкритого моря Христос не завжди порятує».

Філософ радить, «поки шаліє зима», «не відв'язувати свого човна» і не пускатись у небезпечне плавання у світському «морі». Як моряк «жде погідного дня, тихої жде він весни», так і всі люди – «ждіть же день Божий».

Стій на містку над морем життя. Розвиваючи вказаний тип життєвої стратегії, Сковорода говорить вже не про човник, а про рятівний місток над мирським морем, ще раз радить учитись на чужих помилках та пропонує всі людські пристрасті, котрі вирують у Четвертому світі, розглядати як

деяку «виставу». При цьому стосовно власних тяжінь він на перше місце ставить шукання правди, застерігаючи від рабства у вигляді підкорення жазі багатства та слави.

Серед цих нав'язаних мудрістю стародавніх і сучасних йому філософів настанов, Григорій Сковорода виокремлює й таку, котра забезпечує людині певну відсторонену позицію споглядача за чужими помилками начебто «зверху», з деякого «містка над морем життя», котра виключає вихід у море, тобто, занурення у світ негідних пристрастей, хоча несе у собі небезпеку падіння у це море, тобто, втрату чеснот. Ця стратегія життя дозволяє нам дивитися на Четвертий світ (море мирських зваб та пристрастей) начебто згори, як з місточка над морем.

Така позиція дає людині певні переваги. У листі до Михайла Ковалинського Григорій Сковорода згадує вислів Демонакса, лаконця, котрий йому дуже подобався тим, що «славився не так красномовством, як дотепністю й відданістю чесноті»: «Вчися на чужих прикладах і будеш вільний від нещастя, тобто, не зазнаєш лиха». Стоячі осторонь, «мудрі люди ... вивчають з користю для себе нещастя інших» і, радіючи, «дивляться на них згори», але не через те, «що з іншими щось сталося, а тому, що бачать себе непричетними до цих нещастя і почуваються в безпеці». У листі кінця червня 1763 року Г. Сковорода радить М. Ковалинському, щоправда, трішки з іншого приводу, берегтися, щоб його ніхто не зіштовхнув з мосту, «з чесноти на моральне зло». «Якщо б ми, – пише Г. Сковорода, – учились на досвіді інших, виносячи з нього корисне нам, і якщо б ми вдивлялися в життя інших, неначе в дзеркало, то значно менше стосувалися б нас слова: досвід – наставник дурнів» [21, с. 1136]. Саме внаслідок того, що ми не вчимося на чужих помилках, ми страждаємо.

У вжитому філософом сенсі зривання у «мірское» море людських пристрастей і «торжищ» з безпечного місця, «мосту», або, за Г. Сковородою, падіння у моральне зло, рівнозначне помиранню людського начала у людині, через що коли вже немає ніяких можливостей це моральне зло в світі здолати, то принаймні слід жити у ньому так, начебто ти переходиш місток над небезпечним морем, і, вдивляючись вниз, радіти з того, що не маєш причетності до мордувань самого себе досадами честолюбства, стяжательства, марнославства тощо.

Світ в усіх його непорядних проявах для спостерігача ззовні, з «містка», постає як «розкішне театральне видовище» «надзвичайно приємне», до того ж – безкоштовне, «подібне до знаного Пітагорівського торжища». Ми бачимо тут «світ і юрбу», де «один стогне під тягарем боргів, другий мучиться честолюбством, третій – скупістю, четвертий – нездоровим бажанням вивчити безглузді речі».

Окрім метафор *моря* та *спектаклю*, людський світ порівнюється Г. Сковородою також і з *базаром*. Згадане нашим філософом «Пітагорівське торжище» було йому відомо, скоріше за все, від Діогена Лаерція (VIII, 8), суть якого полягає у прирівнюванні життя окремих людей до безладної базарної товкучки, котру інші спостерігають як виставу: «Людське життя схоже на якесь гульбище, куди одні приходять заради змагання, інші – заради торгівлі, а найщасливіші – аби подивитися; так і в житті: одні, на манер рабів, жадібні до слави та багатства, а філософи прагнуть самої тільки правди».

У «Тускуланських бесідах» (V, III, 8-9) Цицерон виклав цю сентенцію Піфагора дещо під іншим кутом зору, акцентуючи на поясненні специфіки філософського ставлення до життя та особливостей філософів як людей з незвичайною життєвою позицією. У такому переказі Піфагор зазначав, що «людське життя нагадує йому святкове торжище», де одні люди хочуть отримати слави, інші бажають щось купити або продати та нажитися тощо. І лишень деякі з людей, найрозумніші, залишивши всі подібні справи, тільки уважно вдивляються у природу речей. Це й є філософи – вони тільки дивляться і нічого не шукають собі. Еразм Роттердамський у «Гамірливому бенкеті», теж передаючи цю думку Піфагора, таких людей назвав «насправді щасливими», тому що вони «вільні від турбот і радіють просто так, безкорисно» [27, с. 1213-1214].

Блаженні вбогі духом. Дорослі люди у силу їхнього віку вже мають досвід перебування у світі людських вад та недоліків. Інша справа – молодь, яка тільки вступає у життя і подібного досвіду ще не має. Тому свої поради щодо тієї стратегії життя у цьому світі, котра спирається на обмеження власних потягів до принад «міру», Григорій Сковорода дає передусім юнакам – людям, ще не зіпсованим «прельстительным» світом. Разом з тим у них не вистачає життєвого досвіду для того, щоб устояти перед його спокусами, особливо з огляду на те, що ці поваби тому й зветься так, що є настільки привабливими, що самі люди тягнуться до них, з власної волі, а не всупереч їй.

Попадання під владу такого світу визначається ще й тим, що в цілому люди є доволі неміцними у своїй непохитності до пороку. «Око ваше есть слепо, – зазначає філософ, – «а злодей ваш хитр». Коли мудрець замислюється про «юноши, в «Мір» устремляющихся», то «во ум» йому припадає притча про вовка, котрий, «пожерши матеръ незлобных агнцев и надев кожу ея на себе, приблизился к стаду», і тут до нього, оманливого, й кидаються нерозумні ягнята, які були ним легко поїдені. Так само «птицы тетерваки, ганяющіися за изобиліем пищи», уловляються, тоді як «чайки, соседки и дятлы бережливее их», і тому до пастки не потрапляють.

Аналогічним чином мають поводити себе й юнаки, демонструючи таку ж обережність щодо приманок світу, як і ці сторожкі птахи щодо

оманливого та підступного їхнього підкорму. Юнаки також повинні проявляти таку ж сторожкість, утримуючи себе від зваб світу та вгамовуючи свої бажання отримати від нього максимально можливі радощі. За часів Григорія Сковороди зграї птахів були настільки великими, що їх вловлювали за допомогою розвішаних на великих жердинах сітей. Проводячи відповідну аналогію, мудрець повчає: у цьому світі «сети простерты на лов, вельми бережися», а бажання «роскошно жити» відкинь, будь «довольными малым, за многим не гоняйся».

За тими ж, хто все ж таки не втримається перед спокусами світу, «всегда ся запинаят сети», і картина страждань цих пропавших людей, коли «триста пали в неволю по горячей страсти, шестьсот плачут в болезнях за временны сласти», має слугувати наочною пересторогою, що буває з тими, хто «всем мыром не сыт». «Благодарна душа», обачна людина, навпаки, тенет «избежит» [15, с. 901].

Як бачимо, Г. Сковорода радить молоді задовольнятися малим, бути «вбогим (нищим) духом», насичуватися мірою тим у світі, що не веде до страждань, котрі невимовно настають після тимчасових насолод примарними радощами світу або реальними його благами, але у перевершенні потреб. Заклик бути задоволеним малим, не прагнути багатства, є закликом бути вбогим духом. Тобто, дух людський щодо матеріальних благ має бути злиденним. Це означає, що він із свідомо прийнятого принципу відкидає всі матеріальні багатства світу, статок і добробут. Оскільки дух таких людей ними не сповнений, оскільки вони у такому дусі відсутні, то внаслідок цього їхній дух є бідним, вбогим у матеріальному сенсі. Натомість у духовному сенсі такий дух зовсім не вбогий, він багатий духовними діамантами істини, правди, добра та краси. Така стратегія життя у невірному «мірі» себе виправдає, коли ти будеш привертати погляд свого серця до Господа, вимолюючи у нього хліба сьогодні, і хліба у першу чергу духовного – закінчує свої напуття з цього приводу Григорій Сковорода.

Дякуй Богові за все та будь незворушним. Стратегія самообмеження у бажаннях мати те, що ще не маєш, доповнюється у Григорія Сковороди близькою до неї стратегією незворушного (атараксичного) ставлення до втрати того, що мав. «Не бываймо бешенно падки и жадны к богатству и чести» – закликає він, і тоді втрата їх нас не «обезпокоит». У того, хто має «жаркую жадность», народжується «жестокій страх» втратити надбане, і це заважає людині насолоджуватися тим, що в неї вже є. Натомість той, хто «утвердил сердце свое духом премудрости и разума, дерзновенно Богу скажет: „Боже мой! даруеш ли что мне? Благодарю. Отнимаеш ли? Не рыдаю”. ... Отнят ли чин? Скажи так: „Я на то брал, чтоб возвратно отдать”. Лишен ли богатства? Скажи: „Знаю, что оно протекающее”. Неверна ли жена? Скажи: „Она добра, однако же

жена”. Изменил ли друг. Скажи: „Человек яко трава! днесь цветет, утро сохнет”. Не говори: „Не ожидал я сего, не чаял, что последует”».

Надалі Григорій Сковорода радить не боятися того «що пусто тревожит», адже буває так, що річ сама по собі не страшна, але лише «мнится быть страшной». «Не вменяй комаря во льва», не «почитай» нестрашну річ страшною, і «тогда не повредит тебе» вона ні душі, ні тіла. Відомо, що люди часто бояться Фатуму, але перейматися цим не варто, оскільки такі страхи притаманні всім людям: «сіе (зима, смерть и прочее) вообще всех беспокоит». Тому можливі негаразди, яких може принести Рок, не слід відносити до власної долі, всі люди, зазвичай, з тривогою вдивляються у майбутнє, оскільки воно може повернутися й на погане. З огляду на це, треба визнати, що можливі небезпеки є однаково загрозливими для всіх людей, і тому не слід занадто переживати з можливої втрати того, що маєш.

При цьому важливим моментом ставлення до ймовірних примх долі має бути стан незворушного душевного спокою. Цей стан повинен ґрунтуватися на впевненому переконанні, що кожна людина має дещо таке, чого жодна Фортуна людину не може позбавити. Таким є істинне добро, котре «внутри нас тайно живет, ... которое ни тля не тлит, ни тать не подкапывает. Зачем же ты, человек, боишься фортуны?» – запитує Г. Сковорода. Вона не здатна відібрати внутрішнє добро людини, над справжнім добром, котре знаходиться у вічній до людини приналежності, вона не владна, у її владі лише можливість позбавити людину того, що в неї є «пустим». Такими непідвладними поганій Долі внутрішніми цінностями кожної людини є «сердце твое, мысли твои, дух твой и разум, иже есть корень и начало твоея фортуны подверженныя плоти, разумеешь ли?» Щоб це зрозуміти, необхідно пізнати головне – самого себе.

Живи, пізнаючи себе. «Пізнання себе» як передумова істинного щастя у житті становить провідний мотив філософії Григорія Сковорода. Він з цього приводу пише: «Ах! узнай себе, человек! тогда дерзостно до фортуны то же, что сказал Сократ, скажешь: „Клеветники мои могут тело мое убить, но не сердце”. Тело ты, о фортуна, озлобит и отнять можешь, но дух благочестия, дух премудрости и разума, дух истины со мною пребывает во веки ... Царство и сила воцарившіяся в сердце мудраго премудрости Божія легко от всех бед избавляет» [20, с. 1049-1050].

З приводу цих максим Григорія Сковорода інший наш великий мудрець – Мирослав Попович, примічає, що «людина, згідно з ученням Сковорода, не тільки пізнає себе, а й сама тче „нитку Аріадни”, свою Долю» [11, с. 218], вибудовуючи на підставі віковичних цінностей особистого благочестя, розуму, істини та премудрості Божої стратегію життя, зведеного на такому принципі, як незворушне ставлення щодо всіх земних бід, що, бува, настають, коли Лихо перестає сміятися. Навіть коли людину

у житті спіткає Недоля, вона здатна власними силами зберегти всі ті внутрішні опори духовної стійкості, котрі недобра Судьба відняти не спроможна, і через це, попри життєві негаразди, ця людина все ж таки може мати «власноруч» створену добру Долю.

Життєва стратегія життя під тінню смерті. Вселенська світоглядна трагедія – невічність земного буття – невідворотно торкається без винятку кожної людини. Її особливостями є суто індивідуальність, бо «кожен помирає на самоті» (Ганс Фаллада). З огляду на неминучість завершення земного життя, ця проблема стає проблемою самого життя, і формулюється вона так: «Як ми можемо жити, радіти якимсь плинним речам, займатися повсякденними турботами, щось планувати та на щось сподіватися, коли над цим грізливо нависає страшна перспектива? Як нам всім ставитися до цього?»

Відповідь мудреця Григорія Сковороди насправді мудра. Як на нього, тільки «безумный трепещет смерти и посему боится от тела разрешиться», навіть якщо життя йому не подобається та «всяк день тирански его мучит». З цього можна зробити висновок, що стратегія життя з такою перспективою полягає у свідомому та, зрештою, спокійному, виважено-позитивному прийнятті того, що є неминучим.

Ці сентенції Сковороди наводять думку про аналогічні міркування з цього приводу нашого сучасника Габріеля Марселя, котрий писав, що нам відомо про те, що життя несе в собі смерть як свою «темну половину», і це не дає можливості беззастережно прийняти платонівську ідею приготування до смерті або відсунути цю проблему за межі турбот мудрія. Ми маємо проявити «трагічну мудрість», сутність якої полягає у *зречення життя*, визнавши, що його кульмінація лежить поза його межами. З огляду на це ми маємо бути смиренними, свідомо дотримуючись такої життєвої стратегії, яка спирається на гайдеггерівський термін «*Zum Tode Sein*» («буття, обернене до смерті») [9]. Отже, коли ми усвідомлюємо, що наше життя проходить під знаком смерті, то це визначає й відповідний загальний тон його сприйняття.

Є й такі люди, котрі виносять цю проблему «за дужки», говорячи, як Єрошка з толстовського твору, що після нас просто «трава буде». Така життєва позиція бездумного ставлення до смерті певним чином визначає й бездумне ставлення й до життя, адже легковажне ставлення до смерті ігнорує ту значну роль, котру відіграє усвідомлення фінальної перспективи для оціночних суджень про власне життя. Мова йде не про те, щоб плюндрувати собі життя постійним згадуванням про неї у будь-якій життєвій ситуації, а про те, що все життя людини, її життєві вчинки, надбання та втрати, досягнення та прорахунки після того, як життя мине, будуть оцінюватися саме з фінальної точки зору, тобто, як певний підсумок того, що доброго встигла або не встигла зробити людина, або могла

зробити, але з якихось резонів відмовилась від цього. Скінченність людського життя за умов свідомого ставлення до цього факту може визначати протилежні рішення та вчинки людей.

Якби людина жила вічно, то у неї залишалась би можливість виправити свій поганий вчинок, наробивши бід, компенсувати це значно більшою за обсягом доброчинністю, уникаючи при цьому каяття. І лише коли виправити вже нічого неможливо, коли життя промайнуло, і на добрі справи часу вже не залишилось, люди можуть відчайдушно каятися та гірко жаліти про таким чином бездарно та марнотратно витрачений життєвий час.

Саме через це смерть не слід сприймати трагічно, більш того, до неї варто тягнутися, жити «до» (zum) неї, чекати на неї та вважати її приємністю – наводить слова Цицерона Григорій Сковорода. Тужити та вбиватись з того, що на людину чекає смерть, особливо, якщо вона припаде на «позднейшіи лета», абсолютно не розумно. Як «не скорбит разумный земледел» з того, що після «весенной пріятности последовало лето и осень», так і ми на схилі років не маємо сумувати з цього приводу, оскільки смерть у старості цілком природна, вона подібна до догорілої свічки, «которая сама собою угасает».

До цього ж, смерть є одним з шляхів виходу з буремного житейського моря. «Ах Смерть! – она мне толь пріятна, что чем ближе к ней подхожу, кажется помалу виден становится берег, отверзающий сладкое свое недро для моего по долговременном мореплавании успокоения». Бути старим добре, оскільки старість «точного предела не имеет», і можна скільки завгодно «управлять дело свое, между тем взирать спокойным оком на смерть», знаючи, що «в самой той минуте, как человек кончится», «следует особое блаженное чувство» [24, с. 1026].

У річищі таким чином визначеній життєвій стратегії наш філософ далі наводить слова Марка Цицерона про те, що ми маємо від юних літ привчати себе до того, щоб «смерти не бояться, а иначе никак нельзя быть спокойным. Неотменно смерть прійдет, да того-то не знаем, сего ли дня или завтра. Так надобно ли горшаго мучения, как бояться ежедневнаго ея нападения?» Точно так, як пізніше Георг Гегель говоритиме про те, що смерть настає від почуття нудьги та пересиченості життям, викликаного тим, що на ці пізні роки чоловік стає вже не здатен мати нічого звичного з жінкою, і через це залишається розділеним і самотнім, М. Цицерон твердить, що коли все на світі наскучить, «то и самая жизнь наскучить может». Як «молодец не смотрит на младенческие забавы, а муж на молодецкие, так и старость на мужеские» не повинна дивитися. «Она для себе особливый имеет склонности, которые так же свое имеют захождение, как и прочие. В то время уже наскучит человеку жизнь, и тогда-то самая пора умирать» [24,

сс. 1027, 1026). Іншими словами, «захожденіє» чоловічої сили веде до «нудів», а та – до смерті.

Метафора смерті в якості способу виходу з небезпек бурхливого моря життя, як певного «пристанища», запозичена Г. Сковородою з грецької та римської класики. Приміром, про це писав Луцій Сенека у «Моральних листах до Луцилія» (LXX, 3), вважаючи, що смерть «...це – гавань, якої іноді мусимо шукати самі». У християнських джерелах метафору «тихої гавані» як смерті використовував Іван Златоуст, а в українській філософській думці дану традицію продовжив Феофан Прокопович, за яким ті, хто вже дісталися цього «безпечального берега», дивляться на нас, «братію свою», яка перебуває у «морі житейському», тобто, ще живе на білому світі, як на «волнующихся еще и бедствующих» [27, с. 1302] (див. докладніше: [26, сс. 76-85]). До таких самих думок схилився й Григорій Сковорода, вважаючи, що гавань смерті «есть блаженство» [25, с. 65].

Цілком в епікурейсько-стоїчному дусі непорушного спокою перед неминучим Григорій Сковорода проповідує: «Чистое же и, как весна, светоносное сердце не только не мучится приближающеюся, аки гаванью, смертию, но почитает ее отвергающимся и прие́млющим его небом и вмещающею во свое недро матерью. Такое утвержденное духом премудрости сердце, скажи, пожалуй, чем можешь возбунтоваться? Хвалится некто так: „Ушол я от тебе, о фортуно, и все приступы ко мне преградил“. Конечно, он не стенами оградился, но мудростию. Не должно же и нам отчаеваться...». Або: «Все-бо іде із безодні глибокого серця / Все починається знов після смерті / Так проростає зерно. Так і ховається вглиб / Нащо ж боятися смерті? Ось де подоба!» [22, с. 1245]. Кончину, як бачимо, наш філософ порівнює з гаванню, спокійним пристанищем, називаючи її до того ж «матір'ю», у чому неважко углядіти поєднання *мортально-генетивних* мотивів, де те, що є кінцем, є одночасно й початком, новим народженням.

Стратегія життя, вільного від рабства інстинкту подовження роду. Згадувана вище «нудьга» від життя настає тоді, коли чоловік, погляд якого колись, як «автоапологетично» писав у своєму «апокрифічному» щоденнику О. Пушкін, мимо його волі кожна удиця невідступно до себе приковувала, а потім ще й силою своїх принад принукала неодмінно її пояти, тепер через свій вік вже перестає цікавитися жінками, не розпалюючись більше у гарячкуватій пристрасті з однієї тільки думки про «сластолюбне лоно», бо «старості», котра тепер «особливыи имеет склонности», не пристало припадати на забави «молодецкіи» та «мужескіи». Цей, нехай і примушений віком, але дієвий спосіб уникання однієї з найбільших спокус «міру» людей, визначено у першу чергу тим, що неминуча перспектива смерті, котра у молодості та середньому віці

подумки відсувається у невизначено далеке майбутнє, для людей, «полных ветхими летами», у часі стає не такою вже далекою та невизначеною.

Якщо ж цю стратегію перенести на ранішні пори життя, то це становитиме реальний спосіб уникнути зваб світу, вислизнути з його силець та знайти у житті, свідомо позбавленого чуттєвих тілесних насолод та в очікуванні смерті, надійний захист від тенет світу зваб. Подібна ситуація актуалізації смерті через заперечення звичайного для більшості людей статевого життя та інших чуттєвих насолод у молоді літа створюється навмисно, коли «мужеский» сили свідомо вгамовуються. Чернечі обітничі незайманості, нарочита відмова від статевого стосунку у зрілому віці, коли реальні фізичні сили ще не згасли і еротичні потяги ще не вщухли, є за суттю такою ж, але суто знаковою, формою «помирання» для світу людей, але без «допомоги» в цьому з боку згасаючого організму, а, навпаки, з постійною боротьбою проти природних бажань плоті та, зрештою, з частою поразкою в ній («Отець Сергій» Льва Толстого). У перспективі таке духовне самооскоплення веде до нудьги та, відповідно, до бажаного блаженства смерті, під крилом якої спокуси та «прелщения» світу втрачають свою принаду.

Неодноразове визначення «блядословного» світу як світу плотської насолоди, як жіночої «сладостлюбної удиці», оцінка ситуації, коли «удица внутрь сердца ув'язе» як «бідства», показує, що Григорій Сковорода перемогу над її чарівливостями та повабами вважав чи не основним знаковим проявом втечі з пасток світу. Коли речі, що усолодливо подразнювали рецептори залася, стають нецікавими, і ні багатство, ні вино, ні жінки, ні веселі компанії вже зовсім не спокушують, то такі вже «нудні» тенета нікого не манять і у них ніхто тепер не влипає.

Оттепер усі принади цього четвертого світу, затемнені мороком невідворотної смерті, але вже не страшною, а такою, що обіцяє «особливе блаженство» (тому що «блаженні мертві, котрі у Господі помирають»; Мк, 4, 29) перестають тягти до себе, та, втрачаючи свою силу, відкривають людині можливість уникнути грішного «моря» «злосливого міру» шляхом приставання до берега щасливого вічного «вспокоєнія». За такої стратегії життя, відповідністю якої є гайдегерівське *Sein-zum-Tod*, плотська насолода від «удиці» осоромлюється незрівнянно сильнішим блаженством духу в момент помирання. Отже, тенета спокуси, що їх розставляє богопротивний світ, для людини, що живе в світлому очікуванні смерті, не боячись її, та, відповідно, сподіваючись на загробне вічне життя, небезпеки не становлять.

Якою буде майбутня Доля «четверного світу»? «Мір» людей Григорій Сковорода вважав безпідставним, тобто, таким, що не має підстави для існування через відсутність істинної сутності. Але водночас він не міг не брати до уваги й того канонічно-ортодоксального положення,

що людину було створено для щастя і добра. Створено людину було й богоподібною, перш за все – у плані притаманності їй свободи волі. Саме завдяки цій свободи волі люди здатні як до поганих, так і до добрих вчинків, за які вони особисто відповідають.

Далі, людина поміщена в «обітельний мір», якого Бог створив саме для людей прекрасним та чудовим, і тільки заради них. Цей видимий світ сприймався нашими книжниками, зокрема, С. Зизанієм-Тустановським, як від початку добрий. У відповідності до таких думок Стефан Яворський стверджував, що Бог обдарував людину розумом для того, щоб вона пізнавала і підпорядковувала світ для своїх власних потреб, панувала над «птицы небесные, звери і скоти земные, рыбы, преходящая стези морские».

Разом з Божим світом на Землі виникає сатанинський світ, котрий є наслідком гріховних вчинків людей. Цей «мір» людей є сукупністю таких стосунків між людьми, котрі виникають внаслідок їхніх нестримних жаг до багатства та влади, їхнього сластолюбства та хтивості. Зрозуміло, що цей богопротивний світ є антиподом того світу, якого для людей створив Господь і тому він за визначенням не може бути творінням Божим.

Кричуще протиріччя між світом «обітельним» та світом, сплюндрованим людськими пристрастями, можна подолати шляхом покращання останнього та приведення його у відповідність не тільки до світу «обітельного», котрого було створено за Божим задумом для блага людей, але й до світу нових цінностей, символічно репрезентованих у Біблії. Шлях перетворення людського нечестивого світу на світ безгрішний Григорій Сковорода бачить в об'єднанні зусиль усіх людей, які мають усією громадою встати до цієї справи, котра, таким чином, постає як їхня спільна громадська, *публічна річ*, тобто, *res publica*. Ця республіка є царством любові, рівності, спільності всіх благ, де немає зла, плотських спокус. Саме про таку республіку, засновану на розумних принципах, мріяв Г.С. Сковорода.

Ці мрії філософа про досконалий суспільний лад ґрунтувались на богословсько-філософських засадах у вигляді поєднанні проекту моделі ідеальної республіки Платона з розумінням Церкви як містичного Христового тіла. Певні паралелі із сковородинівською моделлю можна побачити у Еразма Роттердамського, проте ідеї соціальної ієрархії (у вигляді хліборобської, вояцької та філософської «сродності» соціальних прошарків) Григорій Сковорода протиставляє софійно визначену рівність різних верств, пропонуючи натомість деяку «внутрішню» стратифікацію суспільства. Тут вже кожна окрема людина, а не верства, за умов, коли вона віднаходить свою «сродність», без будь-яких опосередкувань ієрархічними суспільними стратами, прилучається до Софії, тобто до Невидимої Церкви [23, с. 225]. Попри свою ідею «нерівної рівності», тут наш мудрець надає

представникам різних соціальних прошарків однакових шансів на успіх, бо «Нет в оной Республике разнствія».

Оскільки мова йде про духовну республіку, то вона має мати також відповідні духовні засади. Ними у Сковороди постає Божий «Промысл» – «сей чистейший, всемірний, всех веков и народов всеобщий Ум». Так само, як цей розум, перебуваючи у тілі людини один, влагоджує та координує різні частини тіла, так и «в помянутых сожительствах, сею Премудростию связанных», тобто, в республіках, «Бог чрез различные члены различные в пользу общую производит действия» на підставі «Души, Пользы и Красы». Завдяки Його дії ми з «диких и безобразных монстров, или уродов», стаємо «человеками, то есть зверками, к содружеству и к помянутым сожительствам годными, незлобивыми, воздержными, великодушными и справедливыми» [23, с. 216]. Отже, стратегія побудови нової спільноти ставить за мету формування таких відносин між людьми, котрі спираються на культивуацію любові як об'єднавчого начала і забороняють (табують) усі агресивні прояви особистості.

Проте шлях до такого стану суспільства непростий, і преображення цього світу повинно відбуватися у єдності Бога, Любові та суспільства. Символом цієї єдності є *кільце* як образ вічності. «Знай, друг мой, – пише Сковорода, – что Библия есть новый мір и люд Божій, Земля живых, страна и царство любви, горній Іерусалім и, сверх подлаго Азіатскаго, есть вышній. Нет там вражды и раздора... Все там общее. Общество в любви. Любю в Боге. Бог во обществе. Вот и Колцо вечности!» [19, с. 788].

Отже, даний світ перетворюється у відповідності до символічного світу Біблії. Однак він не є світом потойбічним, де люди перебувають по смерті, хоча йому все ж таки притаманні ознаки вічності («Бог во обществе» – «колцо вечності»). Це радше той «Град Божий», тобто, світ високих моральних біблійних цінностей, який постає зразком для всіх людей у їхніх прагненнях до насправді людського, а не тваринно-тілесного, пригнобленого, бездуховного існування. У «горній республіці», твердить Григорій Сковорода, «все новое: новые люди, новая тварь» – «не так, как у нас под солнцем, все ветошь ветошей» [19, с. 790].

Перетворення злосливого четвертого світу залежить, зрештою, від самих людей, їхньої доброї волі. Саме люди мають нести у свій сплюндрований світ людей Божий принцип Добра, і тоді цей світ очиститься від людських вад та перетвориться на світ добрий. Позбавившись від злого, кожна людина стане на божественну путь життя, і тим поверне Бога і собі у серце, і в цей «мір», котрий тим самим стане світом «новим». Як бачимо, інваріантною складовою цієї основи виступає базисний постулат відродження, котрий через помирання світу «прелщения» та «блуду» знаменує народження світу нового. Це відродження ґрунтується на категорії безсмертя, котра і визначає, зрештою,

Долю цього світу як (у перспективі) вічного і живого, а не «ветхого», старого та змертвілого. У такий спосіб колишній небожественний «мір» грішних, в «острозі полонених» людей, перетворюється на Божественний.

З цього випливає, що доленосні зміни світу людських вад мають відбуватися через відкидання віджилого та ствердження нового та вічного, а сама канва Судьби даного оновленого світу цілком відповідає базисній світоглядній формулі «життя – смерть – відродження». При цьому слід пам'ятати, що світ Біблії постає у Григорія Сковороди ще й як земний семіотичний корелят П'ятого, трансцендентного Божественного світу тотальної Всеєдності, у якому, зрештою, знімаються та гасяться в «Одному», але без ототожнення, всі інші оновлені світи – земний, людський та суспільний.

Література

1. **В Болгарии** чиновник назвал патриарха Кирилла агентом КГБ. Суд признал, что это правда // **Лига** Новости 14.04.2021 URL: <https://news.liga.net/world/news/v-bolgarii-chinovnik-nazval-patriarha-kirilla-agentom-kgb-sud-priznal-chto-eto-pravda> (3 05.2021 р.).

2. **В Одессе** попов РПЦ застукали с проститутками // **БелГазета** – 31.05.2015 URL <http://www.belgazeta.by/ru/news/life/31068> (19.06.2021 р.).

3. **В Харькове** пьяный священник УПЦ МП устроил ДТП и пытался скрыться // **Украинская правда** – 23 04 2020 URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/04/23/7249072/> (19 червня 2021 р.).

4. **Злобин Дмитрий**. Эге, гей! Шок-признания беглого священника Александра Усатова // **Наша версия** - №10 от 15.03.2021. Федеральный выпуск URL: <https://versia.ru/shok-priznaniya-beglogo-svyashhennika-aleksandra-usatova> (21.05. 2021 р.).

5. **Кирилюк О. С.** Esse est percipi // **Олександр** Сергійович Кирилюк. Біобібліографічний покажчик: до 70-ліття від дня народження: брошура / ред. Ю. А. Іщенко ; укладач Олена Лунєва – Київ-Одеса: ЦГО НАН України, 2020 – 216 с. (Сер.: «Вчені НАН України»).

6. **Кирилюк О. С.** «За мудрого Канта замовте словечко ...» // **Наукові і освітянські методології та практики** ; В. Рижко, Ю. Іщенко (гол. ред.) ; ред. колегія: Є. Андрос, О. Кирилюк та ін. – Вип. 4 – Київ: ЦГО НАН України – 2011 – 373 с. – С. 348-357.

7. **Кирилюк О. С.** Скільки видів причин налічував Аристотель? // **Virtus** – Scientific Journal – № 53, April 2021 – НГО «Соборність» (Україна) – Montreal (Canada): Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders», 2021 – 121 с. – С. 13-19.

8. **Кирилюк О. С.** Який світ ловив українського мудреця? Четвертий «мір» та полімондіальний контекст філософії Г. Сковороди // **Гілея: наук.**

вісник – Вип. 85 (6) – НПУ ім. М. П. Драгоманова ; ВГО Укр. акад. н. – К., 2014. – 408 с. – С. 204-209. ін. – К.: Вид.-поліграф. центр «Київський ун-т», 2018. – 151 с. – С. 80-83.

9. **Марсель Г.** К трагической мудрости и за её пределы // **Проблема человека в западной философии.** – М., 1988. – С. 404-420.

10. **Нектарий** (Морозов), игумен. В священном сане. Беседовала Оксана Гаркавенко // **Православие и современность.** – № 20 (36). – 2011. – URL: <https://eparhia-saratov.ru/Articles/v-svyashhenom-sane> (2 червня 2021 р.).

11. **Попович М. В.** Григорій Сковорода: філософія свободи. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.

12. **Священник** поет «Мурку» в трапезной храма // **Youtube** URL <https://www.youtube.com/watch?v=XkQcIgILqTk> (19 червня 2021 р.).

13. **Сексуальна** наруга священників // **Вікіпедія** URL https://uk.wikipedia.org/wiki/сексуальна_наруга_священників (24.06.2021)

14. **Сковорода Г. С.** Беседа, нареченная Двое: о том, что Блаженным быть легко / Григорій Савович Сковорода // **Сковорода Г. С.** Повна академічна збірка творів ; за ред. проф. Леоніда Ушкалова ; Нац. акад. наук України. Ін-тут літ-ри ім. Т. Г. Шевченка, Ін-тут філософії ім. Г. С. Сковороди та ін. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Вид-во Канадського Ін-ту Українських Студій, 2011. – 1400 с. – С. 388-475.

15. **Сковорода Г. С.** Благодарный Еродій // **Повна** академічна збірка творів... – С. 893-919.

16. **Сковорода Г. С.** Брань Архистратига Михаила со Сатаною о сем: Легко быть Благим // **Повна** академічна збірка творів... – С. 829-870.

17. **Сковорода Г. С.** Діалог, или Разглагол о древнем міре // **Повна** академічна збірка творів... – С. 476-501.

18. **Сковорода Г. С.** Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis. Сиречь Икона Алківіадская // **Повна** академічна збірка творів... – С. 729-778.

19. **Сковорода Г. С.** Книжечка о Чтеніи Священнаго Писанія, нареченна Жена Лотова // **Повна** академічна збірка творів... – С. 779-828.

20. **Сковорода Г. С.** Книжечка Плутархова о спокойствіи души // **Повна** академічна збірка творів... – С. 1040-1059.

21. **Сковорода Г. С.** Листи до Михайла Івановича Ковалинського, січень – лютий 1763 р.; кінець червня 1763 р. // **Повна** академічна збірка творів... – С. 1009-1110; 1135-1136.

22. **Сковорода Г. С.** Лист до Якова Петровича Правицького від 4 серпня 1788 р. // **Повна** академічна збірка творів... – С. 1243-1246.

23. **Сковорода Г. С.** Начальная Дверь ко Християнскому Добронравію // **Повна** академічна збірка творів... – С. 213-230.

24. **Сковорода Г. С.** Перевод Из Книг Римскаго Сенатора Марка Ціцерона: о Старости // **Повна** академічна збірка творів... – С. 1010-1039.

25. **Сковорода Г. С.** Сад божественных песней, прозябшій из зерн Священнаго Писанія // Повна академічна збірка творів... – С. 51-153.

26. **Ушкалов Л. В.** Григорій Сковорода і антична культура // Леонід Володимирович Ушкалов. – Х.: Знання, 1997. – 180 с.

27. **Ушкалов Л.** Посторінкові примітки / Леонід Володимирович Ушкалов // **Сковорода Г. С.** Повна академічна збірка творів ; За редакцією проф. Леоніда Ушкалова ; Нац. академія наук України. Ін-тут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Ін-тут філософії ім. Г. С Сковороди та ін. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.